AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
AKSARAY UNIVERSITY JOURNAL of THE FACULTY of THEOLOGY
e-ISSN: 2148-8134 • cilt / volume: 13 • sayı / issue: 25 • Haziran / June 2026 • 185-201

Divan Şiirinin Aynasında Cüneyd-i Bağdâdî

Osman KUFACI
Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sinop/Türkiye, okufaci@sinop.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8505-6518, doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871132

Araştırma Makalesi

Süreç
Geliş Tarihi: 25.01.2026
Kabul Tarihi: 09.04.2026
Yayın Tarihi: 16.06.2026

Hakem Değerlendirmesi:
Bu makale, en az iki dış hakem/çift taraflı kör hakem tarafından incelenmiştir.
Benzerlik taraması:
Bu makale iThenticate ile taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
Etik Beyan:
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.
Tarafsızlık:
Yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır.
Finansman:
Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
Çıkar Çatışması:
Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.
Yazar Katkı Oranı:
Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.
Yapay Zekâ Beyanı:
Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Öz

Erken dönem sufilerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî tasavvuf disiplininin kuruluşunda adı zikredilen mutasavvıflar arasındadır. Cüneyd'in ortaya koyduğu prensipler, tasavvufî ıstılahlar, hemen her konuya dair sarf ettiği sözler sufiler arasında delil niteliği taşımış, menkıbeleri dilden dile aktarılmıştır. Sufileri konu eden tabakât kitaplarının ekserisinde kendine yer verilen Cüneyd-i Bağdâdî'ye divan şairleri kayıtsız kalamamışlardır. Divan şiirinde Cüneyd'le ilgili kullanımların tespitine yönelik yapılan bu çalışma 340 divanla sınırlandırılmıştır. Tasavvuf öğretisinin önemli ve simge isimlerinden Cüneyd'in divan şairleri tarafından şiire nasıl konu edildiğine dair yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu makalenin divan şiiri araştırmaları sahasındaki bu boşluğu doldurması ve Cüneyd-i Bağdâdî hakkında yapılacak daha genel çalışmalara katkıda bulunması beklenmektedir. Çalışma Cüneyd-i Bağdâdî'nin divan şiiri estetiğindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerinden nitel araştırmaya başvurulmuş, çalışma doküman analizine dayalı olarak yürütülmüştür. Metin analiz edilirken yer yer içerik analizi, yorumlama, açıklama tekniklerinden yararlanılmıştır. Bazı şairler Cüneyd'e hakikat düzleminde yaklaşırken bazıları da edebî sanatların verdiği imkânlardan istifade ederek onu bir imge konusu hâline getirmişlerdir. Kimi şiirlerde Cüneyd, tasavvuf yolundaki sufilere örnek oluşturacak bir şahsiyet olarak sunulmuştur. Şiirlerde Cüneyd'in şahsiyetine ve biyografisine dair ipuçlarına ulaşılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Tasavvuf Öğretisi, Tasavvuf Tarihi, Cüneyd-i Bağdâdî, Mutasavvıf.

Atıf
Kufacı, Osman. "Divan Şiirinin Aynasında Cüneyd-i Bağdâdî". m*ütefekkir* *13*/25 (2026), 185-201 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871132

Bu eser Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International lisansı altında lisanslanmıştır.

Junayd al-Baghdâdî in the Mirror of Diwan Poetry

Osman KUFACI
Associate Professor, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Sinop/Türkiye, okufaci@sinop.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8505-6518,
doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871132

Research Article

History
Received: 25.01.2026
Accepted: 09.04.2026
Published: 16.06.2026

Referee Assessment:
This article has been reviewed by at least two external reviewers/double-blind reviewers.
Plagiarism:
This article has been scanned with iThenticate and verified to be free of plagiarism.
Ethical Statement:
This study was prepared in accordance with scientific and ethical principles.
Impartiality:
The author has not been involved in any stage of the article evaluation and publication process; the peer review process has been completed in accordance with the principles of scientific impartiality.
Funding:
The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.
Competing Interests:
The author declares that have no competing interests.
Author Contribution Ratio:
The study was conducted by a single author.
Artificial Intelligence Statement:
Artificial intelligence tools were not used in the preparation of this study.

Abstract

Junayd al-Baghdâdî, who is one early period-sufis, is among those (sufis) who are mentioned in founding sufistic discipline. Principles, put forward by Junayd; his sufistic terms; and his words that he used for almost every subjects; had evidential value among sufis, and his epics (legends) were passed down by word of mouth. Diwan poets were not indifferent to (not uncorncerned with) Junayd al-Baghdâdî, who was mentioned in the majority of tabaqat (biography) books which treat the sufis. This study, which was carried out for determination of usages of Junayd in diwan poetry, was limited to 340 diwans. No studies done have not been encountered how Junayd, who is one of important and symbol figures of sufistic teaching, was entreated (mentioned) by diwan poets to the poetry.This study is supposed/expected to fill that gap in the field of studies of diwan poetry and to contribute to more general studies which would be carried out about Junayd al-Baghdâdî. The study aims to determine the place of Junayd al-Baghdâdî in aesthetic of diwan poetry. In the study, we applied to qualitative research, one of research methods in social sciences, and conducted the study based on document analysis. We from time to time made use of methods of context analysis, interpretation and explanation while the text was being analyzed. While some poets approached Junayd in truth plane, some others made him into an image issue/subject, by benefitting from opportunities which were given by literary arts. In some poets, Junayd was presented as a character which would exemplify to sufis on the way to sufism. Clues on Junayd's personality and biography could be able to be reached in poems.

Keywords: Diwan Poetry, Sufistic Doctrine, History of Sufism, Junayd al-Baghdâdî, Sufi.

Cite as
Kufacı, Osman. "Divan Şiirinin Aynasında Cüneyd-i Bağdâdî". m*ütefekkir* 13/25 (2026), 185-201 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871132

Giriş

Herhangi bir alana yönelen kişilere yol göstermesi bakımından belli alanlarda başarı kazanmış kimselerin hayat hikâyelerini havi biyografi geleneği edebiyat türleri içerisinde bu yönüyle kıymeti haizdir. Osmanlı Dönemi'nde Batılı anlamıyla tüm kaideleri oturmuş bir biyografi geleneğinden bahsetmek mümkün değildir. Durum böyle olsa da temelde şairlerin hayatlarından bahsederek şiirlerinden örnekler veren şuarâ tezkireleri, şairlerin belli bir kısmının sufi olduğu düşünüldüğünde tasavvufun da kaynakları arasında telakki edilebilir. Büyük sufilerin hayat hikâyelerini, kerametlerini, hâl ve sözlerini nakleden tabakât kitapları, bir nevi biyografi geleneği niteliği arz etmiş, bir yandan da tasavvuf yoluna meyleden müritlerin moral ve motivasyonunu artırmış, onlar için model teşkil etmiştir.

Tabakât kitapları müelliflerinin ön sıralarda yer verdiği büyük mutasavvıflardan biri tasavvufa fikir, görüş ve yaşantısıyla yön veren Cüneyd-i Bağdâdî'dir. Medreselerin Allah'a ulaşmada aklı öne çıkaran anlayışı yerine tekkelerin aşkı önceleyen nazariyesini benimseyen divan şairleri tasavvuf tarihi ve disiplininde ortaya koyduğu fikirler ile temayüz etmiş olan Cüneyd-i Bağdâdî'yi şiirlerinde çeşitli vesilelerle yâd etmişlerdir. Bu husus Osmanlı Dönemi sosyal hayat gerçekliğinin şiirlerde vücut bulması olarak yorumlanabilir. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî, sufi çevrelerce sözleri, hâl ve yaşantısıyla hakikat yolcusu bir sufinin uğraması gereken duraklardan biri mesabesinde olmuştur. Bu çalışmanın çıkış noktası divan şiirinde müstakilen Cüneyd-i Bağdâdî'yi inceleyen bir çalışmaya tesadüf edilmemesidir.

Bu çalışma, divanlarda Cüneyd-i Bağdâdî ile ilgili unsurların kullanımına dair tespit ve değerlendirmeler yapma amacını taşımaktadır. Bu makalede nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tercih edilmiştir. Metin analiz edilirken yer yer içerik analizi, yorumlama, açıklama tekniklerinden istifade edilmiştir. Toplanan verilerden elde edilen bulgular, Cüneyd-i Bağdâdî'nin divan şiirinin estetik sistemindeki yerini belirlemeye yönelik olarak işlenmiştir.

Makale sınırlarını aşmamak için XIII. yüzyıldan 1, XIV yüzyıldan 4, XV. yüzyıldan 31, XVI. yüzyıldan 73, XVII. yüzyıldan 66, XVIII. yüzyıldan 75, XIX. yüzyıldan 83, XX. yüzyıldan 7 divan ve divançe olmak üzere 340 eserde Cüneyd-i Bağdâdî'ye yönelik okumalar gerçekleştirilmiştir.[1]

Okumaların neticesinde XIII. yüzyılda 1, XIV. 1, XV. yüzyılda 4, XVI. yüzyılda 12, XVII. yüzyılda 6, XVIII. yüzyılda 8, XIX. yüzyılda 6, XX. yüzyılda 1 divan ya da divançede Cüneyd ismiyle karşılaşılmıştır. Makale formunun çerçevesi dikkate alındığında Cüneyd-i Bağdâdî'ye yönelik taramalar 340 divan ve divançe ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın amacı Cüneyd-i Bağdâdî ile ilgili tüm beyitleri bir araya getirmek değildir, alanyazındaki bir boşluğu gidermek ve konuyla ilgili belli bir fikir vermektir. Bu sebeple çalışmaya alınan beyitlerin seçiminde ve sayısında konu başlıklarını yansıtması ve makale boyutları göz önünde tutulmuştur.

Divan şairlerinin Cüneyd-i Bağdâdî'ye dair tasarrufları: "Divan Şiirinde Biyografisine ve Şahsiyetine Dair Çeşitli Hususlar", "Tasavvuf Terimleri Bağlamında Cüneyd-i Bağdâdî", "Cüneyd-i Bağdâdî ile İlgili Çeşitli Teşbihler" ve "Bazı Şahsiyetlerle Kıyaslanması" alt başlıkları altında ele alınmıştır.

1. Cüneyd-i Bağdâdî'nin Hayatı, Tasavvufî Dünyası

Tasavvufun gelişmesinde önemli katkısı ve etkisi olan Cüneyd-i Bağdâdî H. III/M. IX yüzyılda Bağdat'ta hayatını sürdürmüştür. Cüneyd-i Bağdâdî'nin uzun adı Ebü'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî'dir. İpek ticareti ile uğraştığı için el-Hazzâz (ipekçi) olarak da anılmıştır. Ayrıca babası Muhammed cam ticaretiyle meşgul olduğu için el-Kavârîrî (züccaciyeci) olarak da bilinmiştir. Irak'ta doğmuş, ilk tahsilini ve tasavvufî eğitimini burada yapmıştır. Bununla birlikte ataları İran'ın Hemedân şehrine yakın Nihâvend kasabasından Irak'a gelmiştir. Ancak bu yolculuğun ne zaman olduğu bilinmemektedir. Aslında kaynaklar Cüneyd'in ailesi hakkında fazla bir bilgi vermezler.[2]

Küçük yaşlarından itibaren tasavvufî bir çevrede büyüyen Cüneyd, ilk dönem sufilerinden olan dayısı Serî es-Sakatî'den (öl. 865) etkilenmiş, ders görmüştür. Onun telkiniyle tasavvufun dışında hadis,

[1] Yüzyıllara ait divan sayısının farklı olması çok sayıda esere ulaşmak kaygısından kaynaklanmaktadır.

[2] Süleyman Uludağ, *Sırlar Menbaı ve Tarikat Sultanı Cüneyd-i Bağdâdî* (Ankara: Harf Yayınları, 2018), 15-16.

fıkıh, kelam gibi diğer dinî ilimlerde de kendini yetiştirmiştir. Cüneyd yirmi yaşında Ebû Sevr'in (öl. 854) huzurunda fetva verecek yeterliliğe erişmiştir. Fıkıh ilminin yanı sıra hadis sahasında da ehil olduğu söylenebilir. Küçük yaşlarından itibaren tasavvufî çevrenin içinde olan Cüneyd, Şer'î ilimlerin tahsilinden sonra tasavvufa ağırlık vermiş, devrindeki önemli sufilerin sohbetlerine katılmıştır.[3]

Cüneyd, hayatını idame ettirmek için ipek ticareti yapmıştır. Her gün çarşıdaki dükkânına gelmiş, perde çekilmiş bölümde namazlarını kılmıştır. Cüneyd tüm vaktini ibadet, Allah'ı zikirle geçirmiş, düzenli bir tasavvufî hayat sürmüştür. Hayatı boyunca namaz kılmaya ihtimam göstermiştir. Bazı zamanlar namaz kılmaktan ayaklarının şiştiği görülmüştür. Züht ve takvasının gereği olarak ölüm döşeğinde virdini okumaktan ve namaz kılmaktan geri durmamıştır.[4] Onun takvayla mezcettiği hayat tarzı tasavvuf yoluna girmiş dervişlere örnek olmuştur.

İlk devir sufilerinden olması hasebiyle tasavvuf ıstılahlarını, usul ve erkânını saptayarak tasavvuf öğretisinin gelişiminde etkili olmuştur. Tasavvufa dair görüşleri, kaleme aldığı risâleleri ve tasavvufun kaynak eserleri vasıtasıyla bugüne gelmiştir. Cüneyd'e göre insan ile Allah arasındaki mesafe tasavvuf köprüsüyle aşılabilir. Bu konuyla ilintili olarak tasavvuf hakkında "Her şeyden ilgiyi keserek Allah ile olmaktır." ya da "Allah'ın sendeki seni öldürüp kendisiyle canlı kılmasıdır." şeklinde bir yorum geliştirir.[5]

Tevhid konusuna ağırlık veren Bağdat sufileri arasında yerini alan Cüneyd, tevhid mefhumunun anlamını genişletmiş ve ona yeni boyutlar eklemiştir. Yine tasavvufun önemli konularından fenâ kavramı hakkında da görüşünü açıklamıştır. Ona göre fenâ, kulun beşerî/insanî mevcudiyetini unutup Hakk'ın varlığında kendi benliğini yok etmesidir. Mîsâk nazariyesini tevhid ve fenâ konularındaki görüşüyle bağlantılı olarak izah etmiştir. Mîsâk, kul ile Allah arasında yapılan bir ahittir. Kendisinden sonraki sufilerin "bezm-i elest" olarak isimlendirdikleri bu mîsâk düşüncesini ilk kez Cüneyd-i Bağdâdî belirgin bir biçimde ortaya koymuştur.[6]

Irak'ın Bağdat şehrinde Cüneyd'in ortaya koyduğu tasavvuf anlayışını benimseyenlere Cüneydiler (Cüneydiye), Horasan'da Bâyezîd-i Bistâmî'nin (öl. 848 ?) tasavvuf görüşüne bağlı kalanlara Tayfûrîler (Tayfûriye) denilmiştir. Bâyezîd, Allah'a ulaşma yolunda (sülûkta) "sekr"i (manevi sarhoşluğu, kendinden geçmeyi) esas almıştır. Buna karşı Cüneyd "sahv"ın (bilinçli ve ayık olma durumunun) sekrden daha üstün olduğunu savunmuştur. Ancak Bâyezîd'in görüşüne de saygı duymayı ihmal etmemiştir. Cüneyd'in tasavvuf anlayışı taşkınlık üzerine değil, ölçülü olmak üzere inşa edilmiştir.[7] O; hâl, hareket ve sözlerinde Kur'an ve hadislerdeki zahirî ve şer'î hükümlere sıkı sıkıya bağlı kalmış, bu hükümlerden asla taviz vermemiştir. Cüneyd'in sözleri delil niteliğinde kabul edilmiş, İslâm'ı ve tasavvufu savunma konusunda kullanılmıştır.[8]

2. Divan Şiirinde Biyografisine ve Şahsiyetine Dair Çeşitli Hususlar

2.1. Babasının Adı

Döneminin önemli mutasavvıflarından Ümmî Sinan (öl. 1568), Halvetî tarikatının silsilesini sayarken Serî es-Sakatî'nin Cüneyd-i Bağdâdî'ye zikir öğretmesiyle Cüneyd'in seçkinlerin seçkininin zikriyle zenginleştiğinden bahseder. "Cüneyd-i Muhammed" tabiri meşhur mutasavvıfın babası Muhammed'e (öl. ?) bir göndermedir:

Ol dahı Cüneyd-i Muhammede telkîn eyledi

Anun-içün zikr-i hâsu'l-hâsıla ol ganîdür[9]

"(Serî es-Sakatî) de Cüneyd bin Muhammed'e zikir öğretti. Bu yüzden o, seçkinlerin seçkininin zikriyle zengindir."

---

3 Yakup Pekdoğru, Nebevî Vârisler Cüneyd-i Bağdâdî (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 32-35.
4 Süleyman Uludağ, Cüneyd-i Bağdâdî (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30-35.
5 Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/120.
6 Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", 8/120.
7 Uludağ, *Sırlar Menbaı ve Tarikat Sultanı Cüneyd-i Bağdâdî*, 43-45.
8 Uludağ, *Sırlar Menbaı ve Tarikat Sultanı Cüneyd-i Bağdâdî*, 40-41.
9 A. Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)* (İstanbul: MEB Yayınları, 2000), 39.

2.2. Bağdatlı Olması

Cüneyd, Irak'ın Bağdâd şehrinde doğmuş ve hayatına devam etmiştir. Bazı şairler bu durumu ima etmek üzere Bağdâd kelimesine şiirlerinde bilhassa yer vermişlerdir:

Kul olmayan gam-ı ´ışka velâyet şâhı olmazmış

Gerek Bagdâd şehrinde Cüneyd ü Bâyezîd olsun[10]

"Aşk derdine kul olmayan isterse Bağdat şehrinde Cüneyd ve Bâyezîd olsun, velâyet padişahı olamazmış."

2.3. Çocukluğundan Beri Tasavvufun İçerisinde Olması

Garazsuz terkin urmadı cihânun

Cüneyd ü Şiblî kimi İbn-i Edhem[11]

"İbrâhim bin Edhem, Cüneyd-i Bağdâdî ve Şiblî gibi zahmetsizce dünyadan vazgeçmedi."

Yukarıdaki beyitteki "bî-garaz" lafzı "dertsiz, doğrulukla, hakikat üzere, hakikatle, ihlasla"[12] manalarına gelmektedir. İbrahim Gülşenî (öl. 1534), "Cihânun terkin garazsuz urmadı." ibaresiyle İbrâhim bin Edhem'in (öl. 778?),[13] Cüneyd-i Bağdâdî ve Şiblî gibi küçüklüğünden itibaren tasavvufla iç içe olmayıp sonradan tasavvufa meyletmesine işaret etmektedir. Dolayısıyla şair, çocukluğundan itibaren tasavvufla haşir neşir olması sebebiyle Cüneyd-i Bağdâdî'yi şiirine konu etmektedir.

2.4. Devrindeki Sufiler

Edirneli Kâmî (öl. 1724), aşağıdaki beyitte Hallâc-ı Mansûr'un (öl. 922) Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (öl. 908)[14] ve Cüneyd ile sohbet arkadaşı olmasını dillendirmiştir. Nûrî ile Cüneyd aynı dönemde Serî es-Sakatî'den tasavvuf terbiyesi almıştır:

Şeh-râh-ı tarîk-i Hakk'a râgıb

Nûrî vü Cüneyd ile musâhib[15]

"(Hallâc-ı Mansûr) Hak(ka ulaşma) yolunun daha büyüğünü ister. Nûrî ve Cüneyd ile sohbet arkadaşlığı yapar."

2.5. Hakk'a Yakınlığı

Diyarbakırlı Azmî (öl. 1831) şu beyitte Cüneyd-i Bağdâdî'nin Hakk'a yaklaşmasından hareketle şiirini kurgulamaktadır. İrfan taliplerinin temiz kazanç elde etmeleri gerektiğini, yoksa Cüneyd bile olsalar Hakk'a yaklaşamayacaklarını ileri sürmektedir:

Edemez Hakk'a takarrüb olsa ´asrında Cüneyd

Tâlib-i ´irfân olan tâhir gerekdir meksebi[16]

"Asrında Cüneyd-i Bağdâdî olsa Hakk'a yaklaşamaz. İrfan elde etmeye talip olanların kazancının temiz olması gerekir."

---

10 Mustafa İsen, *Usûlî Dîvânı* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 255.

11 Mehmet Avçin, *İbrahim Gülşenî Divanı* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 919.

12 Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 421.

13 İbrâhim bin Edhem, gençliğinde yanındakiler ile birlikte avlanmaya gider. Gaipten bir ses ona "Sen bunun için mi yaratıldın?" sorusunu yöneltir. Bunun üzerine Edhem malını mülkünü, tacını ve tahtını terk ederek kendini tasavvufa adar. Bk. Reşat Öngören, "İbrâhim bin Edhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/293.

14 Îsârı temel alan ve Nûriyye adıyla tanınan tasavvufî bir cereyanın öncüsü olan Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî, Bağdat'ta doğmuş ve Bağdat tasavvuf okulunun büyük mutasavvıflarından biri olmuştur. İşârî tefsir hareketinin öncülerindendir. Bk. Mustafa Kara, "Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/328-329.

15 Gülgün Erişen Yazıcı, *Kâmî Dîvânı* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 364.

16 Mehmet Duymaz, *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi (İnceleme – Metin – İndeks)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 360.

2.6. Hallâc-ı Mansûr'u Tasvip Etmemesi

Meşhur mutasavvıflardan Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd'in Bağdâd'daki vaazlarına katılmıştır. Cüneyd, Hallâc'ın sorduğu sorulardan memnun olmamış, sonunda onu meclisinden uzaklaştırmıştır.[17] Hatta Hallâc-ı Mansûr'un idam edileceğini tahmin ederek onu uyarmıştır.[18] Aşağıdaki beyitte Hallâc-ı Mansûr'un herkes tarafından kabul görürken Cüneyd-i Bağdâdî'nin onu yanından uzaklaştırması, görüşlerini onaylamaması, katline fetva vermesi izhar edilmiştir. Ancak Hallâc-ı Mansûr'un, Cüneyd'in Bağdâdî'den 12 yıl sonra vefat ettiği göz önünde tutulduğunda "fetva verme" hadisesinin hakikati yansıtmadığı anlaşılmaktadır:

Ba´zılar ider bu kulı ısgâ

Katline Cüneyd vire fetvâ[19]

"Bazıları bu kulu (Hallâc-ı Mansûr'u) kabul eder. Cüneyd (ise onun) katline fetva verir."

2.7. Halefleri

18. yüzyıl şairlerinden Nebzî (öl. ?) Cüneyd-i Bağdâdî'ye seslenir ve aşk şarabıyla sarhoş olan gönül ile Şeyh Şiblî (öl. 946)[20] arasında sarhoş olmak bakımından benzerlik kurar:

Şarâb-ı ´aşk ile mahmûr olan dil

Hemânâ Şeyh-i Şiblîdir Cüneydâ[21]

"Ey Cüneyd! Aşk şarabı ile sarhoş olan gönül, tıpkı Şeyh Şiblî gibidir."

Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'nin (öl. 1593) Halvetiyye yolundan ayrılarak ortaya koyduğu kola Halvetiyye-i Uşşâkiyye adı verilmiştir.[22] Şair, bir şiirinde bu kolun silsilesini sayar. Halvetiyye silsilesinde Cüneyd-i Bağdâdî'den sonra Mimşâd ed-Dîneverî (öl. 911) gelmektedir. Aşağıdaki beyit Cüneyd-i Bağdâdî'den sonra Mimşâd ed-Dîneverî'nin post-nişîn olması üzerine tasarlanmıştır:

Şeyh Cüneyd'den yerini makâm

Türbedâr oldı nice yıl tamâm[23]

"(Mimşâd ed-Dîneverî), Cüneyd'den (sonra onun) makamına nail olup pek çok yıl türbedar oldu."

2.8. İbadetlerine Düşkünlüğü

Cüneyd, Bağdat'ta açtığı dükkânında ticari faaliyetlerine devam etmiş, diğer taraftan da perde çekip dört yüz rekât namaz kılmıştır. Otuz sene yatsı namazını kıldığı abdestle sabah namazını da eda etmiştir. Cüneyd, çok küçük yaşlardan itibaren ibadet, zikir ve tefekkürle meşgul olmuştur.[24]

Veziriazam Salih Paşa (öl. ?) övgüsündeki şu beyitte Paşa'nın içinin ve dışının Cüneyd ve Zünnûn el-Mısrî'nin (öl. 859 ?) ibadetlerinin sırrına mazhar olduğu öne sürülmüştür:

Zâhir ü bâtınun etmiş eser-i haşyet-i Hak

Mazhar-ı sırr-ı ´ibâdât-ı Cüneyd ü Zü'n-nûn[25]

"Hakk'ın haşyeti senin dışına ve içine eser etmiş. (Senin dışın ve için) Cüneyd ve Zünnûn el-Mısrî'nin ibadetlerinin sırrına mazhar olmuştur."

---

17 Pekdoğru, *Nebevî Vârisler Cüneyd-i Bağdâdî*, 38.

18 Uludağ, *Sırlar Menbaı ve Tarikat Sultanı Cüneyd-i Bağdâdî*, 35.

19 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 364.

20 Sâmerrâ'nın Şibliye köyünde doğan ilk dönem sufilerinden Ebû Bekir eş-Şiblî, Türk asıllı bir aileye mensuptur. Şiblî, seyr ü sülûkunu dönemin en önemli şeyhi Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında tamamlamıştır. Şathiyeleriyle de meşhur olan Şiblî, Hallâc-ı Mansûr'un yakın arkadaşı olarak onu ilahi sırları halka söylememesi konusunda uyarmıştır. Bk. Dilaver Gürer, "Şiblî, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/125-126.

21 Sait Okumuş, *Nebzî Divanı (İnceleme-Metin)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 284.

22 Yavuz Özenç, *Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Dîvânı Transkripsiyonlu Metin* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 8.

23 Özenç, *Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Dîvânı Transkripsiyonlu Metin*, 32.

24 Uludağ, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 30-31.

25 Haluk İpekten, *Nâ´ilî Divânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 79.

2.9. Kıymetli Oluşu

Cüneyd'in aziz ve muhterem oluşu, Cüneyd, züht ve takvasıyla bir bayrak gibi önde gitmesi imgesiyle okuyucuya sunulmuştur. Nitekim sufi çevreler onu kendi devrinde ve sonrasında takdir etmiştir:

Zühd ü takvâ ile ´alemdür

Hakkâ ki ´azîz ü muhteremdür[26]

"Züht ve takva ile bayraktır. Doğrusu kıymetli ve saygındır."

2.10. Künyesi

Cüneyd'in uzun ismi Ebü'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî olarak bildirilir. Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî de bu bağlamda onun kısa künyesi Ebu'l-Kâsım'ı beytinde zikretmektedir. Künyesinden hareketle onun evlenmiş ve Kâsım adında bir oğlunun olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bununla ilgili bir rivayete tesadüf edilmemiştir:

Çün Ebu'l-Kâsım olubdur künyesi

Şehr-i Bagdâd'dur zuhûrı dünyesi[27]

"Onun künyesi Ebu'l-Kâsım olmuştur. Dünyaya zuhuru Bağdat şehrindendir."

2.11. Lakabı

Zamanında Cüneyd-i Bağdâdî'nin ünü oldukça yayılmış, etrafına pek çok insan toplanmıştır. Tüm tasavvuf tarihi tetkik edildiğinde birçok mürşid yetiştiren Cüneyd'in sufiler arasında seçkin ve itibarlı bir yeri vardır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin birçok lakabı olmakla birlikte "seyyidü't-tâife" (sufilerin önderi) en meşhur olanıdır. Beyitteki "Kavmün ulusı ve mültecâsı" tabirleri onun sufiler arasındaki yerini göstermeye matuftur:

Sâdât-ı kirâm-ı muktedâsı

Kavmün ulusı vü mültecâsı[28]

"Tarikat büyükleri ve şeyhleri kendisine tabi olur. (Sufi) kavminin büyüğü ve (sufilerin) sığınağıdır."

Hakîkî (1487-1488), Cüneyd-i Bağdâdî'nin en meşhur lakabı "seyyidü't-tâife"yi (sufilerin önderi) şiirinde sarf etmektedir. Şair, Cüneyd-i Bağdâdî ile birlikte Dâvûd et-Tâî (öl. 781), Serî es-Sakatî'nin sufilerin başı ve huzur denizi olduklarını iddia etmektedir:

Hem zi Dâvûd ez Seriyyü Cüneyd

Seyyidü't-tâyifest ü bahr-ı safâ[29]

"Dâvûd-ı Tâi, Serî es-Sakatî ve Cüneyd-i Bağdâdî, sufilerin önderi ve huzur denizidir."

2.12. Mürşidi ve Dayısı Serî es-Sakatî

Aşağıdaki beyitte Serî es-Sakatî'nin[30] Cüneyd-i Bağdâdî'nin şeyhi olması dolayısıyla elde ettiği yüksek makamdan bahsedilmektedir. Serî es-Sakatî, Cüneyd'in hem dayısı hem de tasavvuf yolundaki rehberidir. Şair, onun "mürşid-i kâmil"liğini sezdirmek için adının önünde "kâmil" lafzına yer vermiştir:

Gel gör ne makâma oldı nâ'il

Şâkirdi ola Cüneyd-i kâmil[31]

---

26 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 363.

27 Özenç, *Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Dîvânı Transkripsiyonlu Metin*, 31.

28 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 363.

29 Erdoğan Boz, *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı* (Ankara: Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009), 83.

30 Serî es-Sakatî, 772 yılında Bağdat şehrinin Kerh semtinde dünyaya gelmiştir. Tasavvuf yolunu benimsemesinde Marûf-ı Kerhî (öl. 815-816 ?) ve Habîb er-Râî'nin (öl. 748) etkisinin olduğu kaydedilir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı ve mürşidi Serî, döneminin önde gelen sufileri arasındadır. Bk. Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/564.

31 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 363.

"Gel, (Serî es-Sakatî'nin) nasıl bir makama eriştiğini gör. Böyle birinin talebesi (ancak) Cüneyd olabilir."

2.13. Sohbeti ve Hitabeti

Cüneyd'i görmek ve onun sohbet meclislerine dâhil olmak sufi için büyük bir ayrıcalık olmuştur. Sülemî (öl. 1021), *Tabakât* adlı eserinde "Cüneyd'in sohbetinde bulunmuştu.", "Cüneyd'in ashabından idi." vb. Cüneyd'i görmeye ya da onun sohbetinde bulunmaya işaret eden sözlerle Cüneyd'in sufiler nezdindeki önemine dikkat çekmiştir. Onu görmek bile sufiler arasında iftihar vesilesi olmuştur.[32]

Ebû Hafs el-Haddâd (öl. 874), sekiz arkadaşıyla beraber hac farizasını ifa etmek üzere Mekke'ye giderken Bağdat'a uğrayıp burada Cüneyd-i Bağdâdî ile görüşme fırsatı[33] yakalamışlardır. Şeyh Gâlip'in beytinden anlaşıldığı kadarıyla Ebû Hafs, Cüneyd-i Bağdâdî ile tasavvufa dair sohbetler etmiş ve Şiblî'nin evinde misafir olarak kalmıştır:

Cüneyd ile edip çok sohbet-i cân

Olurmuş hâne-i Şiblîde mihmân[34]

"(Ebû Hafs el-Haddâd), Cüneyd-i Bağdâdî ile çok can sohbeti edip Şiblî'nin evinde misafir olurmuş."

2.14. Sözleri

Osman Horata kaynak göstermeden "Leyse fi'd-dârı gayrihi deyyâr" sözünün Cüneyd-i Bağdâdî'ye isnat edildiğini[35] dile getirir. Mehmet Yılmaz, "Leyse fi'd-dârı gayruhû deyyârun" sözüne "Evde (evrende) ev sahibinden (Allah'tan) başkası yoktur."[36] anlamını verir ve bu sözün kaynağının bulunamadığını belirtir. Biz de bu sözün ona ait olup olmadığını tespit edemedik. Ancak bu söz Cüneyd-i Bağdâdî'nin vahdet-i şühûd anlayışıyla örtüşmektedir:

Lâm-elif "lâ"yı mahv eder "illâ"

"Leyse fi'd-dârı gayrihi deyyâr[37]

"Mutlaka Lâm-elif, "lâ"yı mahveder. Evde (kâinatta) ev sahibinden (Allah'tan) başkası yoktur."

2.15. Şer'î İlimlerdeki Yetkinliği

Aşağıdaki beytin ilk mısraı Cüneyd-i Bağdâdî'nin şer'î ilimlere, ikincisi tasavvufî ilimlere vukufiyetiyle ilgilidir. O, fetva vermenin yüksek makamını süslemektedir. Bu ifadeyle onun şer'î ilimlerdeki bilgisi vurgulanır. Züht ve takva yolunun rehberi olması; sufileri irşat etmesiyle, şeyhlik makamında oturmasıyla açıklanabilir:

Mesned-pîrây-ı sadr-ı fetvâ

Hâdî-i tarîk-i zühd ü takvâ[38]

"Fetvanın yüksek makamını süsleyendir. Züht ve takva yolunun rehberidir."

2.16. Şiîler Tarafından Kabul Görmesi

Caferîlik mezhebine mensup olan 19. yüzyıl şairlerinden Himmetî (öl. ?), ehl-i beyte sevgisinin gereği olarak şiirlerinde Hz. Ali ve ehl-i beyti tazimle yâd etmiştir. Şair, Cüneyd-i Bağdâdî'nin seyr ü sülûk yolculuğunda ilerleyip tasavvufî makamları aşmasını Hz. Ali'nin yardımına bağlar. Şair, şiirini Cüneyd-i Bağdâdî'nin tasavvufî makamları geçmesi üzerine bina etmiştir:

Kılmasa Allâh için imdâd ol üstâd eger

Menzil almaz cehd-ile munca Cüneyd yâ pelîd[39]

---

32 Uludağ, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 23-24.

33 Tahsin Yazıcı, "Ebû Hafs el-Haddâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/127.

34 Naci Okcu, *Şeyh Gâlib Dîvânı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 323.

35 Osman Horata, *Esrâr Dede Hayatı-Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvânı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1998), 194.

36 Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2013), 459.

37 Horata, *Esrâr Dede Hayatı-Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvânı*, 194.

38 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 363.

39 pelîd: perîd Metinde. Kevser Nehir Özdil, *Himmetî Engurânî Dîvânı (Metin – İnceleme)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 159.

"Ey alçak kimse! Eğer o üstat (Hz. Ali) Allah için yardım etmese Cüneyd bu kadar çalışıp çabalama ile yol/makam alamaz."

2.17. Tabakât Kitaplarında Yer Alması

Edirneli Kâmî'nin okumalarına göre evliyaları anlatan tabakât kitaplarında ilk sırada Bişr el-Hâfî (öl. 841), ikinci sırada Cüneyd-i Bağdâdî yer almaktadır. Bu sıralama Cüneyd-i Bağdâdî'nin tasavvuf literatüründeki yerini ve önemini göstermeye kâfidir:

Silk-i tabakât-ı evliyâda

İkincide geldi nâmı ziyâde[40]

"Evliyaları anlatan tabakât kitapları dizisinde fazlaca ikinci sırada geldi."

2.18. Takipçileri, Büyük Bir Şeyh Olması

Cüneyd-i Bağdâdî, gerek yetiştirdiği talebeleri gerek tasavvuf konusundaki görüşleri sebebiyle geniş taraftar kitlesi kazanmıştır. Onun takipçileri arasında Kara Musa Paşa'nın (öl. ?) da olduğu anlaşılmaktadır. Beyitte ismi sayılan meşhur sufiler Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Zünnûn el-Mısrî aracılığıyla Paşa'nın takvasına dikkat çekilmektedir:

Mu´tekid pey-rev-i Şiblî vu Cüneyd u Zü'n-nûn

Müttakî-mertebe düstûr-ı velî-isti´dâd[41]

"(Kara Musa Paşa), dindar, Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Zünnûn el-Mısrî'nin takipçisi; takva sahibi, veli (olmaya) kabiliyetli vezirdir."

İbrahim Gülşenî'ye göre şeyhlik makamına erişmenin yolu genç iken bir şeyhe mürit olmaktan geçmektedir. Gençlik yıllarında şeyhlerine hizmet edenler Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezîd-i Bistâmî[42] gibi büyük bir şeyh olacaklardır:

Dileyen pîrlige irmek civân iken mürîd olur

Kılanlar hıdmetin pîrün Cüneyd ü Bâyezîd olur[43]

"Şeyh(lik makamına) ulaşmak isteyenler genç iken mürit olur. Şeyhe hizmet edenler Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezîd-i Bistâmî (gibi) olur."

2.19. Tarikat Silsilelerinde Adının Zikredilmesi

Abdülmecid Sivâsî (öl. 1639), *Silsilenâme* başlığını taşıyan mesnevisinde Halvetiyye tarikatının silsilesini saymaktadır. Halvetiyye'nin silsilesinde Cüneyd-i Bağdâdî'yi yedinci sırada anmaktadır:

İrdi andan Seriyy-i pür-nûra

Dahı andan Cüneyd-i mecbûra[44]

"(İlm-i ledünnî Marûf-ı Kerhî'den) mübarek Serî es-Sakatî'ye ve ondan meftun Cüneyd'e geldi."

2.20. Tasavvufun Başı Olması

Sufilere seslenen Handânî'ye (öl. ?) göre hakikatleri öğrenmek isteyenler tarikat ordusunun komutanı Cüneyd-i Bağdâdî'nin sözlerine müracaat etmelidir. Daha önce temas ettiğimiz üzere Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufun tüm unsurlarına dair görüşlerini belirtmiş, bu görüşler yer yer sufilerin meşhur kitapları arasında nakledilmiştir. Şaire göre sufiler bu sözlere kulak vermeliler:

Elâ iy tâlib-i ma´nâ murâdunsa ma´ânî ger

---

40 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 363.

41 Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981), 91.

42 İlk devir büyük mutasavvıflardan olan Bâyezîd-i Bistâmî'nin hayatıyla ilgili elimizde pek fazla bilgi yoktur. İran'ın Horasan eyaletindeki Bistâm kasabasında dünyaya geldiği için Bâyezîd-i Bistâmî olarak anılmıştır. Bâyezîd-i Bistâmî, zorlu geçen riyazetler sonucunda tasavvuftaki makamına erişebilmiştir. Çağdaşı mutasavvıflarla ilgili menkıbeler onun tasavvuftaki derecesinin büyüklüğüne alamet olmuştur. Bk. Süleyman Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/238-239.

43 Avçin, *İbrahim Gülşenî Divanı*, 251.

44 Alper Ay, *Abdülmecid Sivâsî Divanı (İnceleme-Metin)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 276.

Cüneyd-i server-i cünd-i tarîkat gör neler söyler[45]

"Ey hakikatin talibi! Eğer hakikatleri istiyorsan tarikat ordusunun komutanı Cüneyd-i Bağdâdî'nin neler söylediğine (bir) bak!"

2.21. Vefatı

Hallâc-ı Mansûr'u konu eden Edirneli Kâmî, Cüneyd'in ondan on bir sene sonra vefat etmesi bilgisini paylaşmaktadır:

İtmişdi Cüneyd o demde rıhlet

On bir sene sonradur şehâdet[46]

"Cüneyd, o zaman (Hallâc'ın ölümünden önce) (çoktan) ölmüştü. (Hallâc-ı Mansûr'un) şehit olması on bir sene sonra olmuştur."

3. Tasavvuf Terimleri Bağlamında Cüneyd-i Bağdâdî

3.1. Fenâfillâh

Dinî duygu ve tecrübelerini okuyucularına aktaran Himmetî, Allah'ın yardımının tevfikini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda "tevfîk-i nusret", Hallâc-ı Mansûr ile Cüneyd-i Bağdâdî'nin Ka'be-yi maksûda (istek Kâbe'sine) ulaşmasında etkili olmuştur. Ka'be-yi maksûddan kasıt, varlığın birliğini esas alan vahdet-i vücûd öğretisi kavramı olan fenâfillâh makamında olmaktır. Fenâfillâh makamı ise kulun kendi benliğini ortadan kaldırarak Hakk'ın sıfatlarına bürünmesidir. Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr fenâfillâh makamına erişmeleriyle beytin kurgusunda yer almışlardır:

Olmasa tevfîk u nusret Hak tarîkinde refîk

Vâsıl olmaz Ka'be-yi maksûd[a] Mansûr u Cüneyd[47]

"Eğer Hak yolunda Allah'ın yardımı yoldaş olmasa istek Kâbe'sine Mansur ve Cüneyd kavuşamaz."

Nâ'ilî-i Kadîm (öl. 1666), Saçlı İbrahim Efendi'yi (öl. 1661) *Mülteka'l-ebhur*[48] isimli eserin kâşifi (sır perdesini kaldıranı), mutlak cezbeli Hak aşığı olarak tarif etmektedir. Bu hâliyle o, Cüneyd, Bâyezîd, Edhem ve Şiblî'ye eşdeğerdir. "Mükâşif-i mutlakî" tamlamasını "fenâfillâh makamına erişmiş" olarak anlamlandırmak mümkündür:

Mükâşif-i mutlakî[49] meczûb-ı mutlak tarîk-i dünyâ

Cüneyd ü Bâyezîd ü Edhem ü Şiblîye hem-pâye[50]

"(Saçlı İbrahim Efendi), mutlak (sır perdesini kaldıran) kâşif, mutlak cezbeli (Hak âşığı), dünyayı terk etmiştir. Cüneyd ü Bâyezîd ü Edhem ü Şiblîye eşittir."

3.2. Himmet

17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yârî (öl. ?), Hz. Peygamber'den kendisini Cüneyd-i Bağdâdî'nin himmetine yaraşır etmesini istemektedir. Cüneyd-i Bağdâdî söz konusu olunca himmet kelimesi "Büyük kimselerin dilediklerini yerine getiren manevi yardımı, ihsanı."[51] anlamına gelmektedir:

Dimem beni vâv-ı 'Amr u Zeyd it

Şâyeste-i himmet-i Cüneyd it[52]

---

45 Hayriye Durukaya, *Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 183.

46 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 364.

47 Özdil, *Himmetî Engurânî Dîvânı (Metin – İnceleme)*, 147.

48 İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö. 1549), Hanefî fıkhına dair *Mülteka'l-ebhur* adlı eserini 11 Ağustos 1517 tarihinde tamamlamıştır. Osmanlı ülkesinin en yaygın fıkıh metni olan eser, ilim ve bürokrasi çevrelerinde etkili olmuştur. Bk. Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/548.

49 mutlakî: mültekî Metinde.

50 İpekten, *Nâ'ilî Divânı*, 340.

51 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbe Altı, 2005), 509.

52 Nurgül Karayazı, *17. Yüzyıl Şâiri Ahmed Yârî ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 332.

"Beni falanın filanın zayıf adamı itmeni istemem. (Beni) Cüneyd-i Bağdâdî'nin himmetine yaraşır et."

3.3. İlâhî Aşk

16. yüzyılın önemli şairlerinden Hayâlî Bey (öl. 1557) kendi dünya tecrübesi ve divan şiiri estetiği içerisinde aşk mefhumunu tanımlamaktadır. Hûn-ı dil (gönül kanı) tamlamasını gerçek manasıyla düşünmek mümkündür. Ancak şair, kelimenin "çok üzüntü" mecaz anlamını kastettiği için kinaye sanatı yapmıştır. Aşktan mamul mercan tespihi Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezîd-i Bistâmî elinde tutmaktadır ve gönül kanıyla imal edilmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin Hakk'a vasıl olmak için çektiği sıkıntılara işaret edilmiştir:

Cüneydün bâyezîdün hûn-ı dilden

Elinde sübha-i mercânıdur ʹışk[53]

"Aşk, Cüneyd-i Bağdâdî'nin, Bâyezîd-i Bistâmî'nin elinde (tuttuğu) gönül kanıyla (imal edilmiş) mercan tespihidir."

3.4. İrfân

Türk edebiyatının meşhur mutasavvıf şairlerinden Yûnus Emre (öl. 1320), "cübbe vü ʹirfân-ı ʹışk" tamlamasıyla Cüneyd-i Bağdâdî'nin "Sezgi, rûhî tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgi"[54] anlamındaki irfâna sahip olmasına telmih yapar:

Ene'l-Hak çagırur Mansûr dilinden

Cüneyd'de cübbe vü ʹirfân-ı ʹışkdur[55]

"Aşk, Hallâc-ı Mansûr'un diliyle 'ene'l-Hak' söyler. Aşk, Cüneyd-i Bağdâdî'de cübbe ve irfan olmuştur."

3.5. Takvâ

Hanyalı Nûrî (öl. 1815), methettiği vezirin hilim (yumuşak huyluluk) ve takvâ bakımından Aristo (öl. MÖ 322) ve Cüneyd gibi olduğu kanaatindedir. Cüneyd-i Bağdâdî, takvâsıyla vezirin benzetildiği şahsiyet olmuştur:

Hilm ü takvâda Aristo vü Cüneyd

Kerem ü cûd u sehâda Hâtem[56]

"Yumuşak huyluluk ve takvada Aristo ve Cüneyd (gibidir). Cömertlik, iyilik ve ihsanda Hâtim et-Tâî (gibidir)."

3.6. Tevhîd

Alıntılanan beyitteki imgeye göre Şiblî vü Cüneyd bir zamanlar tevhîd ile tecellinin velvelesini süsleyen olmuşlardır. "Aşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek" anlamındaki tecellî tasavvuf ıstılahı olarak "Gaipten gelen ve kalpte görünen nurlar" anlamını muhtevidir. Farklı tecellî türleri olmakla birlikte burada zâtî tecelliden bahsetmek yerinde olacaktır. Sadece zât ve onun birliğinin (vahdet) konu edildiği bu tecellî türünde ilâhî zât kendisi için tecellî eder:[57]

Şiblî vü Cüneyd oldu bir devrân ki[58] dehre

Tevhîd ile bir velvele-ârâ-yı tecellî[59]

"Şiblî ve Cüneyd, bir zaman dünyada tevhîd ile tecellinin velvelesini süsleyen oldu."

---

53 Büşra Çelik Vural, *Hayâlî Bey Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 245.

54 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 317.

55 Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı II* (İstanbul: MEB Yayınları, 1997), 147.

56 Abdullah Aydın, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 1145.

57 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 514.

58 bir devrân ki: bu devrânıña Metinde.

59 Aydın, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, 277.

Şeyh Muhyiddin Akbıyık (öl. 1455-56), kendisini Hallâc-ı Mansûr ve Cüneyd-i Bağdâdî ile aynileştirmektedir. Diğer bir ifadeyle vahdet-i vücut nazariyesiyle tüm varlığın aynı olduğuna dikkat çekmektedir:

Bugün Mansûr benem didüm ene'l-hak

Cüneydem müftiyem Bagdâdiyem ben[60]

"Bugün Hallâc-ı Mansûr benim, ene'l-hak dedim. Ben, Cüneyd'im, müftiyim, Bağdâdiyim."

3.7. Vecd ve Hâl

Tasavvufun önemli konularında görüş beyan eden Cüneyd; vecdi, hissedilen mutlulukla zâtın belirmesi anında tüm vasıflardan ayrılma olarak tanımlar. Mutluluk, hüzün vb. gibi durumlarda sufinin kalbine gelen şey hâl olarak adlandırılır.[61] İbrahim Bey (öl. ?), Mevlânâ'yı (öl. 1273) överken dolaylı olarak Cüneyd ve Bâyezîd'in vecd ve hâl sahibi olmasını ima etmektedir:

Hazretinde olmış-ıdı her mürîd

Vecd ü hâl-ile Cüneyd ü Bâyezîd[62]

"(Mevlânâ'nın) huzurunda her mürit vecd ve hâl ile Cüneyd ve Bâyezîd (gibi) olmuştu."

3.8. Velîlik

Tasavvufta "velî" terimi "Hakk'ın dostu ve sevgili kulu."[63] manasını havidir. Şu beyitte Cüneyd'in âdeta hayatının özeti mahiyetinde nitelikleri sayılmaktadır: O, riyazete çekilmiştir, Allah dostudur, din uğrunda mücadele etmektedir. Elburz dağları gibi vakarlıdır, yücelik ve ağırbaşlılığa sahiptir:

Murtâz-ı velî mücâhid-i dîn

Elburz-vakâr u ´izz ü temkîn[64]

"Riyazete çekilmiş Allah dostu, din için mücadele eden! Elburz dağları gibi vakarlı ve yücelik ve ağırbaşlılığa (sahip olan Cüneyd!)"

Hamâmîzâde İhsân (öl. 1948), methettiği şahsı felsefe ilminde Gazzâlî (öl. 1111), tasavvuf öğretisinde ise Cüneyd-i velî olarak vasfetmiştir. Beytin teşekkülünde Cüneyd-i Bağdâdî'nin tasavvuftaki mertebesi etkili olmuştur. Pek çok meşhur mutasavvıf dururken şairin memduhunu devrinin Cüneyd-i Bağdâdî'si olarak tahayyül etmesi bunu destekler niteliktedir:

Tefelsüfde devrin Gazâlî'sidir

Tasavvufda misl-i Cüneyd-i velî[65]

"(Sâlih Zeki), filozof gibi sözler söyleme hususunda zamanın Gazzâlî'sidir. Tasavvufta Allah'ın dostu Cüneyd-i Bağdâdî gibidir."

4. Cüneyd-i Bağdâdî ile İlgili Çeşitli Teşbihler

4.1. Cüneyd'in Benzetildiği Unsurlar

4.1.1. Bülbül

Eger Sadreyn Bedre'd-dîn Cüneyd

Hep ol vahdet güli bülbülleridür[66]

---

60 Ömür Erbay, *Şeyh Muhyiddin Akbıyık Divanı ve Hikayat-ı Nayı (Metin-İnceleme)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 106.

61 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 245.

62 Zehra Deniz Sağlam, *İbrahim Bey Külliyatı ve İncelemesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 97.

63 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 566.

64 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 363.

65 Mustafa İsen - Rıdvan Canım, *Hamâmîzâde İhsan Hayatı Eserleri ve Divânı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 312.

66 Hatice Vildan Müftüoğlu, *Seyyid Dîvanı (Mehmed Emin B. Mehmed Kâsım Halvetî) (İnceleme, Metin)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 186.

"Her ne kadar Seyyid Şerîf Cürcânî, Sa´düddîn Teftâzânî, Şeyh Bedreddin ve Cüneyd, tamamıyla o vahdet gülünün bülbülleriyse de."

Seyyid (öl. 1718-19), yukarıdaki beyitte "Sadreyn" olarak anılan Seyyid Şerîf Cürcânî (öl. 1413), Sa´düddîn Teftâzânî (öl. 1390), Şeyh Bedreddin (öl. 1420) ve Cüneyd'in vahdet gülünün (Tanrı'nın) bülbülleri olduğunu haber vermektedir.

4.1.2. Dürr-i Meknûn (Gizli İnci)

Divan şiirinde incinin oluşumuna dair bir hikâye nakledilir. Buna göre Nisan ayında istiridye içine giren yağmur incinin meydana gelmesine sebep olurmuş. Eğer istiridyenin içinde tek bir inci oluşursa değerli olurmuş. Bu inciye dürr-i yetîm (eşsiz inci) denilir. Divan şiirinde genellikle inci sevgilinin dişlerine, şiire ve aşığın gözyaşlarına teşbih edilir.[67] Bir tasavvuf ıstılahı olarak inci; "boyun eğmek, Hz. Peygamber, insan-ı kâmil, insan ruhu" anlamlarını kapsamaktadır.[68] Aşağıdaki beyitte Cüneyd-i Bağdâdî, dürr-i meknûn (saklı inci) olarak betimlenmiştir. İbarenin tasavvuftaki "insan-ı kâmil" anlamı Cüneyd-i Bağdâdî'nin hayatıyla örtüşmekte ve bu kavram onu yansıtmaktadır:

Mezkûr Cüneyd o dürr-i meknûn

Hâlî ayağı ucında medfûn[69]

"O saklı inci Cüneyd, (Serî es-Sakatî'nin) ayağının ucunda medfundur."

4.1.3. Kân (Maden Yatağı)

Şair, boynuna süs yapmak istediği inci gibi sözleri tasavvufun maden yatağı olarak gördüğü Cüneyd-i Bağdâdî'den aldığını öne sürmektedir. Şairin nazarında Cüneyd-i Bağdâdî, tasavvufun maden yatağı ve tek önderidir:

Bu birkaç dürleri Handânî aldum tuhfe ol kândan

Ki gerden-bend iden târîh olur şeyh-i Cüneyd tek ser[70]

"Ey Handânî! Bu birkaç inciyi o madenden hediye olarak aldım. (Bu incilerden) boynuna süs yapan Şeyh-i Cüneyd gibi önder, tarih olur."

4.1.4. Irgat

Ney-zen başısı Cenâb-ı Hünkâr

Irgâdları Cüneyd ü ´Attâr[71]

"(Hz. Peygamber'in) neyzen başı Mevlânâ'dır. Irgatları ise Cüneyd-i Bağdâdî ve Ferîdüddîn Attâr'dır."

Hz. Peygamber; Mevlânâ, Cüneyd-i Bağdâdî ve Ferîdüddîn Attâr (öl. 1221) adları zikredilerek övülmektedir. Hayale göre Hz. Peygamber'in dinini (yayma işinin) ırgatları Cüneyd-i Bağdâdî ve Ferîdüddîn Attâr'dır. Beyitte Cüneyd-i Bağdâdî'nin İslâm dinini anlatma ve yayma çabaları öne çıkmıştır.

4.1.5. Okyanus

Edirneli Kâmî'nin bir beytinde Cüneyd irfan incilerinin menşei bir okyanusa teşbih edilmektedir. Ayrıca onun hakikat sırlarını keşfettiği iddia edilmektedir:

´Ummân-ı cevâhir-i ma´ârif

Esrâr-ı hakîkati mükâşif[72]

"İrfan incilerinin okyanusu. Hakikat sırlarını ortaya çıkaran."

---

67 Üzeyir Aslan vd., *Osmanlı Edebiyatının 100'ü* (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 194.
68 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 156.
69 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 363.
70 Durukaya, *Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 184.
71 Aydın, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, 494.
72 Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, 363.

4.1.6. Servi

Şu beyitte irfân bahçesi içerisindeki Bâyezîd-i Bistâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî servi olarak tahayyül edilmiştir. Bu teşbihte servinin Allah'ın birliğini temsil etmesi etkili olmuştur. Beyitte Hallâc-ı Mansûr'un idam edilmesi hadisesine ima vardır:

Çü serv seyr ide andaki bâyezîd ü cüneyd

Çü mîve asıla her bir budakda yüz hallâc[73]

"(İrfân) bahçesindeki Bâyezîd-i Bistâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî servi gibi seyretsin. Her bir dalda yüz binlerce Hallâc meyve gibi asılsın."

4.2. Cüneyd'e Benzetilen Unsurlar

4.2.1. Memduh

Handânî'nin *Dîvân*'ına şairin pîri Çankırılı ve remmâl olan Zamîrî'nin (öl. ?) methiye tarzında beş gazeli de alınmıştır. Zamîrî (16. yüzyıl) meşhur ve önemli bir şeyh olduğunu düşündüğü için kendisini Cüneyd-i Bağdâdî'ye, talebesi Handânî'yi Cüneyd'in tasavvuf konusunda kabiliyetli müridi ve meşhur mutasavvıf Şiblî'ye teşbih etmiştir:

Anlayın ehl-i basîret i Zamîrî söyler

Ana Şiblî-i zamân sana Cüneyd-i sanî[74]

"Ey Zamîrî! İleri görüşlüler, onun için zamanın Şiblî'si, sana ise ikinci Cüneyt derler, anlayın (artık). "

4.2.2. Şair

Gam-ı Bagdâdun olup ben de Cüneydi hâlâ

Dahı Bistâm-ı hayâlünde şu Tayfûr-ı firâk[75]

"(Ey sevgili!) Şimdi ben de senin gamının Bağdat'ının Cüneyd'i ve hayalinin Bistâm'ında ayrılık Tayfûr'u (oldum)."

Yukarıdaki beyitteki "Tayfûr" kelimesi ile Bâyezîd-i Bistâmî'nin asıl adı olan Tayfur bin İsa kastedilmiştir. Şair, Allah'a duyduğu aşkta Cüneyd ve Bâyezîd-i Bistâmî gibi olduğunu söyleyerek ilahi aşktaki derecesini yükseltmektedir. Nitekim ilahi aşk denilince akla gelenler arasında bu iki isim öne çıkmaktadır.

5. Bazı Şahsiyetlerle Kıyaslanması

Mevlânâ övgüsündeki beyitte, onun kapısında yüzlerce İbrâhim bin Edhem, yüzlerce Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebû Zer (öl. 653) köle olsa yakışacaktır. Şairin düşüncesinde Mevlânâ, Cüneyd'in de aralarında bulunduğu mezkûr bu üç kişiye nazaran daha yücedir:

Sad Edhem ü sad Cüneyd ü Bû-zer

Olsa yaraşur deründe çâker[76]

"Yüzlerce İbrâhim bin Edhem, yüzlerce Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebû Zer senin kapında köle olsa yakışır."

Nakledilen beyitte aşkın darağacının Mansûr'unun kendisi, Cüneyd ve Şiblî'nin ise talebesi olduğunu iddia etmektedir. Dolaylı olarak Hallâc-ı Mansûr'u, Cüneyd-i Bağdâdî'den ve Şiblî'den makbul tutmaktadır:

Dâr-ı ʼaşkun benem çü Mansûrı

Tâlibümdür Cüneyd ü Şiblî hem[77]

---

73 Boz, *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı*, 180.

74 Durukaya, *Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 445.

75 Uğurtan Yapıcı, *Kuloğlu İlyas Divanı* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 813.

76 Mahmut Kaplan, *Neşâtî Divanı* (İzmir: Akademi Kitabevi, 1996), 23.

77 Gülay Şahin, *Muhîtî Divanı (İnceleme- Tenkitli Metin)* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 353.

"Aşkın dâr ağacının Mansûr'u gibiyim. Cüneyd ve Şiblî de talibimdir."

Tasavvufa göre "Gizli bir hazine olan" Allah'ın kendisine duyduğu aşk sebebiyle insan yaratılmıştır. Aşağıdaki beyitte bu hususa telmih yapılmaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî, Şiblî ve İbrâhim Edhem tasavvuf nazariyesini benimsemeleri, büyük şeyh olmaları ve insanın yaratılışı hakkındaki görüşleri sebebiyle beytin kurgusuna dâhil edilmiştir:

Mahabbet mazharından âdem oldı

Cüneyd ü Şiblî nisbet Edhem-i ´ışk[78]

"Cüneyd-i Bağdâdî, Şiblî'ye nazaran aşk Edhem'i aşkın tecellisinden insan oldu."

Sonuç

Tasavvufa dair ortaya koyduğu görüş ve fikirleriyle zamanında ve sonrasında pek çok sufiyi etkisi altına alan Cüneyd, hemen her tarikatın silsilesinde yer almıştır. Sufi zümresi kendisini çeşitli unvanlarla anmak suretiyle ona verdiği değeri göstermiştir. Sadece tasavvuf disiplininde değil, fıkıh ve hadis gibi ilimlerde de söz sahibi olan Cüneyd, tasavvufu ve diğer İslâmî ilimleri hayatında mezcetmiş önemli bir mutasavvıftır. Tasavvufî makamlardan yalnızca kâl ile söz etmemiş bizzat hayatına tatbik etmiştir. Tasavvufun kuruluş aşamasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Tasavvuf tarihi ve bu disiplinle ilgilenenler bakımından önemli bir yeri olan Cüneyd'e divan şairlerinin şiirlerinde hak ettiği yeri verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim divanlarda Hallâc-ı Mansûr'a göre az, Şiblî'ye göre daha fazla anılmıştır. Bu konuda daha fazla araştırma yapmaya, bunun sebepleri üzerinde durmaya gerek vardır. Bazı şairler Cüneyd'e hakikat düzleminde yaklaşırken bazıları da edebî sanatların verdiği imkânlardan yararlanarak onu bir imge konusu hâline getirmişlerdir. Kimi şiirlerde Cüneyd, tasavvuf yolundaki sufilere örnek oluşturacak bir şahsiyet olarak sunulmuştur.

Şiirlerde Cüneyd'in biyografisine dair ipuçlarına ulaşılabilmektedir. Babasının adı, Bağdat'ta doğup yetişmesi, çocukluğundan beri tasavvufî bir çevrenin içinde olması, künyesi, lakapları gibi onun hayatına dair bilgileri içerisinde barındıran beyitlerle karşılaşılır. Yine onun devrindeki sufiler tenasüp sanatı içerisinde anılır. Hakk'a yakınlığı gibi onun takvasına dair bilgi kırıntıları beyitler arasına serpiştirilmiştir.

Tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hallâc-ı Mansûr konusundaki tavrı da beyitlere yansımıştır. Tarikatlardaki şeyhlerin sıralamalarını anlatan, *silsilenâme* olarak tarif edebileceğimiz bazı şiirlerde Cüneyd-i Bağdâdî'nin halefleri Ebû Bekir eş-Şiblî ve Mimşâd ed-Dîneverî zikredilmiştir. Bazı şairler onun ibadetlerine düşkünlüğünü ve samimiyetini akla getirmişlerdir. Tasavvuf yolundaki ilk eğitimini aldığı dayısı Serî es-Sakatî de şairlerin gözünden kaçmamıştır.

Sohbeti, hitabeti, sözleri, şer'î ilimlerdeki yetkinliği, Şiîler tarafından kabul görmesi, tabakât kitaplarında adına yer verilmesi, takipçileri, büyük bir şeyh olması, tarikat silsilelerinde adının dile getirilmesi, tasavvufun başı olması, vefatı beyitlere aksetmiştir. Şairler; fenâfillâh, himmet, İlâhî aşk, irfân, tevhîd, vecd ve hâl, zühd ve takvâ, velilik ıstılahları bağlamında Cüneyd-i Bağdâdî'yi ele almışlardır.

Cüneyd'i çeşitli ilgilerle bülbüle, dürr-i meknûna (gizli inciye), kâna (maden yatağı), ırgata, okyanusa, serviye teşbih etmişlerdir. Bazı şairler övdükleri şahsiyeti Cüneyd'e benzetmişlerdir. Kuloğlu İlyas da vahdet-i vücûd öğretisi bağlamında kendisini Cüneyd olarak hayal etmiştir. Bazı şairler ise onu İbrahim bin Edhem, Hallâc-ı Mansûr gibi tasavvufun önde gelen isimleriyle kıyaslamıştır.

[78] Avçin, *İbrahim Gülşenî Divanı*, 678.

Kaynakça

Aslan, Üzeyir vd. *Osmanlı Edebiyatının 100'ü*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.

Ateş, Süleyman. "Cüneyd-i Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Avçin, Mehmet. *İbrahim Gülşenî Divanı*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Ay, Alper. *Abdülmecid Sivâsî Divanı (İnceleme-Metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Ayan, Hüseyin. *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981.

Aydın, Abdullah. *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbe Altı, 2005.

Bilgin, A. Azmi. *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: MEB Yayınları, 2000.

Boz, Erdoğan. *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı*. Ankara: Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

Çelik Vural, Büşra. *Hayâlî Bey Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Deniz Sağlam, Zehra. *İbrahim Bey Külliyatı ve İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Durukaya, Hayriye. *Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Duymaz, Mehmet. *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi (İnceleme – Metin – İndeks)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Erbay, Ömür. *Şeyh Muhyiddin Akbıyık Divanı ve Hikayat-ı Nayı (Metin-İnceleme)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Gürer, Dilaver. "Şiblî, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Has, Şükrü Selim. "Mülteka'l-ebhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/548-551. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Horata, Osman. *Esrâr Dede Hayatı-Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1998.

İpekten, Haluk. *Nâ'ilî Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

İsen, Mustafa. *Usûlî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

İsen, Mustafa - Canım, Rıdvan. *Hamâmîzâde İhsan Hayatı Eserleri ve Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Kaplan, Mahmut. *Neşâtî Divanı*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1996.

Kara, Mustafa. "Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/328-330. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Karayazı, Nurgül. *17. Yüzyıl Şâiri Ahmed Yârî ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Müftüoğlu, Hatice Vildan. *Seyyid Dîvanı (Mehmed Emin B. Mehmed Kâsım Halvetî) (İnceleme, Metin)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Okcu, Naci. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Okumuş, Sait. *Nebzî Divanı (İnceleme-Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Öngören, Reşat. "İbrâhim bin Edhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/293-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özdil, Kevser Nehir. *Himmetî Engurânî Dîvânı (Metin – İnceleme)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Özenç, Yavuz. *Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Dîvânı Transkripsiyonlu Metin*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Pekdoğru, Yakup. *Nebevî Vârisler Cüneyd-i Bağdâdî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

Şahin, Gülay. *Muhîtî Divanı (İnceleme- Tenkitli Metin)*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Tatcı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı II*. İstanbul: MEB Yayınları, 1997.

Tulum, Mertol. *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Uludağ, Süleyman. "Bâyezîd-i Bistâmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/238-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Uludağ, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdâdî*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Uludağ, Süleyman. "Serî es-Sakatî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/564-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Uludağ, Süleyman. *Sırlar Menbaı ve Tarikat Sultanı Cüneyd-i Bağdâdî*. Ankara: Harf Yayınları, 2018.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.

Yapıcı, Uğurtan. *Kuloğlu İlyas Divanı*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Yazıcı, Gülgün Erişen. *Kâmî Dîvânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0

Yazıcı, Tahsin. "Ebû Hafs el-Haddâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/127-128. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.